

AZƏRBAYCAN DİLİ

FƏNNİ ÜZRƏ ELEKTRON DƏRS VƏSAİTİ

IV.Sintaksis

55. Qrammatik cəhətdən cümlə
 zvl ri ilə əlaqədər olmayan sözlər

Qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə əlaqədər olmayan sözlər

Cümlə üzvləri bir- biri ilə həm məna əlaqəsində, həm də qrammatik əlaqədə olur. Ancaq cümlədəki sözlərin bir hissəsi cümlə üzvləri ilə məna əlaqəsində olsa da, qrammatik əlaqədə olmur. Bunların iki növü var:

1. Xitab

*Azərbaycan, mənim
doğma vətənim.*

2. Ara sözlər

*Yəqin, sabah məsələ
həll olunar.*

Xitab və ara sözlər

Cümlə üzvləri

Oxşar cəhətləri

1. Cümlə üzvləri sözlərlə və söz birləşmələri ilə ifadə olunduğu kimi, xitab və ara sözlər də ayrı-ayrı sözlərlə və söz birləşmələri ilə ifadə olunur.
2. Nitq hissələri arasında hər cümlə üzvünün əsas ifadə vasitəsi var. Xitab və ara sözlər də belədir: xitab əsasən isimlə, ara sözlər isə əsasən modal sözlərlə ifadə olunur.

Xitab və ara sözlər

Cümlə üzvləri

Fərqli cəhətləri

1. Xitab və ara sözlər cümlənin əmələ gəlməsində iştirak etmir.
2. Xitab və ara sözlərlə cümlə üzvləri arasında məna əlaqəsi olsa da, sintaktik əlaqə yoxdur.

1. Cümlə üzvləri cümlənin əmələ gəlməsində iştirak edir.
2. Cümlə üzvləri arasında həm məna, həm də sintaktik əlaqələr olur.

IV.Sintaksis

56. Xitab

Xitab

Cümlədə müraciət olunanı bildiren sözlərə **xitab** deyilir. Xitab ismin adlıq hında olur və bu cəhətdən mübtədaya oxşayır. Lakin xitab xüsusi intonasiya ilə deyilir və fasilə ilə cümlənin başqa hissələrindən ayrılır.

Məna sözün düzünü de, Murad!

Xitab, adətən insana aid sözlərlə ifadə olunur.

Adamları çağırmaq
üçün

*Vahid, ona diqqətlə
qulaq as.*

Dinləyicilərin
diqqətini cəlb etmək
üçün

*Cənablar və
xanımlar, yaxın
oturun!*

Nitqi
qüvvətləndirmək
üçün

*Ah, dostum, sən
haradan
bilənsən?*

Başqa canlılara, cansız əşyalara aid xitablar:

*Daşlar ayağını əzər,
maralım!*

*Salam, a gədiklər,
Salam, a dağlar!*

IV. Sintaksis

57. Bədii xitablar

Bədii xitablar

Bədii xitablar bədii dildə emosianallığı artırmaq, nitqi təsirli etmək məqsədilə işlədilir. Əksər hallarda hiss-həyacanla, yüksək tonla ifadə edilir. Bədii xitablar bədii əsərlərin dilində, daha çox şeirlərdə işlənir. Belə xitablar əsasən başqa canlılara və cansız əşyalara müraciətdə işlənir.

Oxu, tar, oxu tar!

Səsində ən lətif şerlər dinləyim.

Oxu, tar, bir qədər!

Oxu, tar!

Səni kim unudur?

Xitabların münasibət bildirməsi

Ancaq müraciət
bildirənlər

Belə xitablarda
müraciət edən adam
müraciət olunanın
adını çəkir, lakin ona
öz münasibətini
bildirmir.

*Vallah, Sitarə, bu
gün heç özümdə
deyiləm*

Müraciətlə birlikdə münasibət
bildirənlər

Müsbət münasibət
bildirənlər

*Oğlum, mən hər
şeyi başa
düşdüm.*

Mənfi münasibət
bildirənlər

*Ah, zalım, axır məni,
məni təzədən
ağlamağaməcbur
etdin.*

Xitabın ifadə vasitələri

İsimlə

*Murad, adam söz verdisə,
mütləq yerinə yetirər!*

Söz birləşməsi ilə

*Gözəl torpaq, sənə çox
borcluyam mən, çox!*

IV.Sintaksis

58. Xitablarda durğu işarələri

Xitablarda durğu işarələri

Cümlənin əvvəlində

Xitabdan sonra ya vergül, ya da nida işlənir.

*Heydərbaba, yolum səndən kəc oldu.
Bakı! Əziz şəhərim!*

Cümlənin ortasında

Hər iki tərəfindən vergül qoyulur.

*Gəlin, qızlar,
gəlin!*

Cümlənin axırında

Xitabdan əvvəl vergül. Sonra isə cümlənin tələbinə uyğun durğu işarəsi qoyulur.

*Çalışhər işi vaxtında
gör, qızım!*

IV.Sintaksis

59. Xitabların quruluşca növləri

Xitabların quruluşca növləri

Sadə

Ayrı- ayrı sözlərlə ifadə olunur.

*Vaqif, ey sərvarim, ey
tacidarım.*

Mürəkkəb

Söz birləşmələri ilə ifadə olunur.

*Hey, qoca dünya, hey!
Səndə nələr var?*